
Mundaka Upanishad

मुण्डकोपनिषत्

Document Information

Text title : muNDakopaniShat

File name : mundaka.itx

Category : upanishhat, svara

Location : doc_upanishhat

Author : Vedic Rishis

Transliterated by : Kim Paulsen

Proofread by : Avinash Sathaye, P.P.Narayanaswami. John Manetta, NA

Description-comments : 5/108; Atharva Veda, Mukhya upanishad

Latest update : July 20,1999, November 5, 2022

Send corrections to : sanskrit@cheerful.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

November 5, 2022

sanskritdocuments.org

मुण्डकोपनिषत्

॥ श्रीः ॥

॥ मुण्डकोपनिषत् ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॥

१

॥ प्रथममुण्डके प्रथमः खण्डः ॥

ॐ ब्रह्मा देवानां प्रथमः संबभूव विश्वस्य कर्ता
भुवनस्य गोप्ता । स ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वाय
ज्येष्ठपुत्राय प्राह ॥ १॥

अथर्वणे यां प्रवदेत ब्रह्माऽथर्वा तं
पुरोवाचाङ्गिरे ब्रह्मविद्याम् ।

स भारद्वाजाय सत्यवाहाय प्राह
भारद्वाजोऽङ्गिरसे परावराम् ॥ २॥

शौनको ह वै महाशालोऽङ्गिरसं विधिवदुपसन्नः पप्रच्छ ।
कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति ॥ ३॥

तस्मै स होवाच ।

द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह स्म

यद्ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैवापरा च ॥ ४॥

तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः
शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति ।
अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते ॥ ५॥

यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्ण-

मचक्षुःश्रोत्रं तदपाणिपादम् ।

नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं

तदव्ययं यद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ॥ ६॥

यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च

यथा पृथिव्यामोषधयः संभवन्ति ।

यथा सतः पुरुषात्केशलोमानि

तथाऽक्षरात्संभवतीह विश्वम् ॥ ७॥

तपसा चीयते ब्रह्म ततोऽन्नमभिजायते ।

अन्नात्प्राणो मनः सत्यं लोकाः कर्मसु चामृतम् ॥ ८॥

यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः ।

तस्मादेतद्ब्रह्म नाम रूपमन्नं च जायते ॥ ९॥

॥ इति मुण्डकोपनिषदि प्रथममुण्डके प्रथमः खण्डः ॥

॥ प्रथममुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

तदेतत्सत्यं मन्त्रेषु कर्माणि कवयो

यान्यपश्यंस्तानि त्रेतायां बहुधा संततानि ।

तान्याचरथ नियतं सत्यकामा एष वः

पन्थाः सुकृतस्य लोके ॥ १॥

यदा लेलायते ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने ।

तदाऽऽज्यभागावन्तरेणाऽऽहुतीः प्रतिपादयेत् ॥ २॥ (प्रतिपादयेच्छ्रद्धया हुतम्)

यस्याग्निहोत्रमदर्शमपौर्णमास-

मचातुर्मास्यमनाग्रयणमतिथिवर्जितं च ।

अहुतमवैश्वदेवमविधिना हुत-

माससमांस्तस्य लोकान् हिनस्ति ॥ ३॥

काली कराली च मनोजवा च
 सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा ।
 स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी
 लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः ॥ ४॥

एतेषु यश्चरते भ्राजमानेषु यथाकालं
 चाहुतयो ह्याददायन् ।
 तं नयन्त्येताः सूर्यस्य रश्मयो यत्र (तन्नयन्त्येताः)
 देवानां पतिरेकोऽधिवासः ॥ ५॥

एद्येहीति तमाहुतयः सुवर्चसः
 सूर्यस्य रश्मिभिर्यजमानं वहन्ति ।
 प्रियां वाचमभिवदन्त्योऽर्चयन्त्य
 एष वः पुण्यः सुकृतो ब्रह्मलोकः ॥ ६॥

प्लवा ह्येते अदृढा यज्ञरूपा
 अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्म ।
 एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढा
 जरामृत्युं ते पुनरेवापि यन्ति ॥ ७॥

अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः
 स्वयं धीराः पण्डितमन्यमानाः ।
 जङ्घन्यमानाः परियन्ति मूढा
 अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥ ८॥

अविद्यायां बहुधा वर्तमाना वयं
 कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति बालाः ।
 यत्कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागा-
 तेनातुराः क्षीणलोकाश्च्यवन्ते ॥ ९॥

इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं
 नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः ।
 नाकस्य पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वेमं
 लोकं हीनतरं वा विशन्ति ॥ १०॥

तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये

शान्ता विद्वांसो भैक्ष्यचर्या चरन्तः ।
 सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति
 यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा ॥ ११॥
 परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो
 निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ।
 तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्
 समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥ १२॥
 तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक्
 प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय ।
 येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं प्रोवाच
 तां तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम् ॥ १३॥
 ॥ इति मुण्डकोपनिषदि प्रथममुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

२

॥ द्वितीय मुण्डके प्रथमः खण्डः ॥
 तदेतत्सत्यं
 यथा सुदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिङ्गाः
 सहस्रशः प्रभवन्ते सरूपाः ।
 तथाऽक्षराद्विविधाः सोम्य भावाः
 प्रजायन्ते तत्र चैवापियन्ति ॥ १॥
 दिव्यो ह्यमूर्तः पुरुषः सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः ।
 अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरात्परतः परः ॥ २॥
 एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।
 खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥ ३॥
 अग्निर्मूर्धा चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ
 दिशः श्रोत्रे वाग्विवृताश्च वेदाः ।
 वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य पञ्चां
 पृथिवी ह्येष सर्वभूतान्तरात्मा ॥ ४॥

तस्मादग्निः समिधो यस्य सूर्यः

सोमात्पर्जन्य ओषधयः पृथिव्याम् ।

पुमान् रेतः सिञ्चति योषितायां

बह्वीः प्रजाः पुरुषात्संप्रसूताः ॥ ५॥

तस्मादृचः साम यजूँषि दीक्षा

यज्ञाश्च सर्वे ऋतवो दक्षिणाश्च ।

संवत्सरश्च यजमानश्च लोकाः

सोमो यत्र पवते यत्र सूर्यः ॥ ६॥

तस्माच्च देवा बहुधा संप्रसूताः

साध्या मनुष्याः पशवो वयाँसि ।

प्राणापानौ व्रीहियवौ तपश्च

श्रद्धा सत्यं ब्रह्मचर्यं विधिश्च ॥ ७॥

सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मा-

त्सप्तार्चिषः समिधः सप्त होमाः ।

सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा

गुहाशया निहिताः सप्त सप्त ॥ ८॥

अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मा-

त्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः ।

अतश्च सर्वा ओषधयो रसश्च

येनैष भूतैस्तिष्ठते ह्यन्तरात्मा ॥ ९॥

पुरुष एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतम् ।

एतद्यो वेद निहितं गुहायां

सोऽविद्याग्रन्थिं विकिरतीह सोम्य ॥ १०॥

॥ इति मुण्डकोपनिषदि द्वितीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ॥

॥ द्वितीय मुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

आविः संनिहितं गुहाचरं नाम

महत्पदमत्रैतत्समर्पितम् ।

एजत्प्राणन्निमिषच्च यदेतज्जानथ

सदसद्वरेण्यं परं विज्ञानाद्यद्वरिष्ठं प्रजानाम् ॥ १॥

यदर्चिमद्यदणुभ्योऽणु च

यस्मिँल्लोका निहिता लोकिनश्च ।

तदेतदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु वाङ्मनः

तदेतत्सत्यं तदमृतं तद्वेद्धव्यं सोम्य विद्धि ॥ २॥

धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्रं

शरं ह्युपासानिशितं संधयीत । (संदधीत)

आयम्य तद्भावगतेन चेतसा

लक्ष्यं तदेवाक्षरं सोम्य विद्धि ॥ ३॥

प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।

अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥ ४॥

यस्मिन् द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षमोतं

मनः सह प्राणैश्च सर्वैः ।

तमेवैकं जानथ आत्मानमन्या वाचो

विमुञ्चथामृतस्यैष सेतुः ॥ ५॥

अरा इव रथनाभौ संहता यत्र नाड्यः ।

स एषोऽन्तश्चरते बहुधा जायमानः ।

ओमित्येवं ध्यायथ आत्मानं स्वस्ति वः

पाराय तमसः परस्तात् ॥ ६॥ (पराय)

यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्यैष महिमा भुवि ।

दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष व्योम्यात्मा प्रतिष्ठितः ॥ (संप्रतिष्ठितः)

मनोमयः प्राणशरीरनेता

प्रतिष्ठितोऽन्ने हृदयं संनिधाय ।

तद्विज्ञानेन परिपश्यन्ति धीरा

आनन्दरूपममृतं यद्विभाति ॥ ७॥

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।

क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ॥ ८॥

हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ।

तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः ॥ ९॥

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं

नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।
 तमेव भान्तमनुभाति सर्वं
 तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ १० ॥
 ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्म पश्चाद्ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ।
 अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥ ११ ॥
 ॥ इति मुण्डकोपनिषदि द्वितीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

३

॥ तृतीय मुण्डके प्रथमः खण्डः ॥
 द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।
 तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ॥ १ ॥
 समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नो-
 ऽनीशया शोचति मुह्यमानः ।
 जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीश-
 मस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥ २ ॥
 यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं
 कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् ।
 तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय
 निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ॥ ३ ॥
 प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति
 विजानन् विद्वान् भवते नातिवादी ।
 आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावा-
 नेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ॥ ४ ॥
 सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा
 सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण नित्यम् ।
 अन्तःशरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रो
 यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥ ५ ॥
 सत्यमेव जयते नानृतं (जयति)

सत्येन पन्था विततो देवयानः ।
 येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा
 यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥ ६॥
 बृहच्च तद्विव्यमचिन्त्यरूपं
 सूक्ष्माच्च तत्सूक्ष्मतरं विभाति ।
 दूरात्सुदूरे तदिहान्तिके च
 पश्यत्स्विहैव निहितं गुहायाम् ॥ ७॥
 न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा
 नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा ।
 ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्व-
 स्ततस्तु तं पश्यते निष्कलं ध्यायमानः ॥ ८॥
 एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्यो
 यस्मिन्प्राणः पञ्चधा संविवेश ।
 प्राणैश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां
 यस्मिन्विशुद्धे विभवत्येष आत्मा ॥ ९॥
 यं यं लोकं मनसा संविभाति
 विशुद्धसत्त्वः कामयते यांश्च कामान् ।
 तं तं लोकं जयते तांश्च कामां-
 स्तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः ॥ १०॥
 ॥ इति मुण्डकोपनिषदि तृतीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ॥
 ॥ तृतीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥
 स वेदैतत्परमं ब्रह्म धाम
 यत्र विश्वं निहितं भाति शुभ्रम् ।
 उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते
 शुक्रमेतदतिवर्तन्ति धीराः ॥ १॥
 कामान् यः कामयते मन्यमानः
 स कामभिर्जायते तत्र तत्र ।
 पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु
 इहैव सर्वे प्रविलीयन्ति कामाः ॥ २॥

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो

न मेधया न बहुना श्रुतेन ।

यमेवैष वृणुते तेन लभ्य-

स्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम् ॥ ३॥ (आत्मा वृणुते)

नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो

न च प्रमादात्तपसो वाप्यलिङ्गात् ।

एतैरुपायैर्यतते यस्तु विद्वां-

स्तस्यैष आत्मा विशते ब्रह्मधाम ॥ ४॥

संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः

कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः ।

ते सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा

युक्तात्मानः सर्वमेवाविशन्ति ॥ ५॥

वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः

संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ।

ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले

परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ॥ ६॥

गताः कलाः पञ्चदश प्रतिष्ठा

देवाश्च सर्वे प्रतिदेवतासु ।

कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा

परेऽव्यये सर्वे एकीभवन्ति ॥ ७॥

यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रे-

ऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय ।

तथा विद्वान् नामरूपाद्विमुक्तः

परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८॥

स यो ह वै तत्परमं ब्रह्म वेद

ब्रह्मैव भवति नास्याब्रह्मवित्कुले भवति ।

तरति शोकं तरति पाप्मानं गुहाग्रन्थिभ्यो

विमुक्तोऽमृतो भवति ॥ ९॥

तदेतदृचाऽभ्युक्तम् ।

क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः

स्वयं जुह्वत एकर्षिं श्रद्धयन्तः ।

तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत

शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णम् ॥ १०॥

तदेतत्सत्यमृषिरङ्गिराः

पुरोवाच नैतदचीर्णव्रतोऽधीते ।

नमः परमऋषिभ्यो नमः परमऋषिभ्यः ॥ ११॥

॥ इति मुण्डकोपनिषदि तृतीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।

स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ इत्यथर्ववेदीय मुण्डकोपनिषत्समाप्ता ॥

Encoded by Kim Paulsen

Proofread by Avinash Sathaye, P.P.Narayanaswami. John Manetta, NA

—
Mundaka Upanishad

pdf was typeset on November 5, 2022

—

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

